

Focus op existentiële vaardigheden in het onderwijs

Verwondering, stilte en verbeelding

Het masterplan basisvaardigheden schiet tekort als antwoord op de uitdagingen waar onze samenleving voor staat, vinden Willem de Vos en Joop Berding. In een onzekere toekomst moeten leerlingen kunnen omgaan met kwetsbaarheid, onzekerheid en onoverzichtelijkheid. Dat vergt existentiële vaardigheden.

Zijn taal, rekenen/wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid de belangrijkste vaardigheden die jongeren voor hun toekomst nodig hebben? Willem de Vos, rector-bestuurder van het Christelijk Lyceum Veenendaal, denkt van niet. Hij plaatst vraagtekens bij het masterplan waarmee het kabinet jaarlijks 1 miljard in deze basisvaardigheden wil investeren. “Onder dat plan ligt het idee dat alles maakbaar is. En dat iets goed komt als we er geld in pompen. Maar wat als de toekomst niet rooskleurig is, maar onzeker en dreigend? Wat als onrust en krimp het toekomstbeeld bepalen? Dan moet het onderwijs de leerlingen scholen in weerbaarheid en de ‘kunst van het ongelukkig zijn’. Leerlingen voorbereiden op de wereld van morgen vergt dat leerlingen leren omgaan met het tegendeel van maakbaarheid.”

Eind vorig jaar publiceerde Willem de Vos met Robert van Putten, lector Bezieling & Professionaliteit, een pleidooi voor existentiële vaardigheden in het onderwijs als tegenwicht voor de huidige nadruk op de basisvaardigheden. Dit artikel bouwt daarop voort.

VERWONDERING

Auteur Joop Berding is het daarmee eens. Hij begon zijn loopbaan als leraar in het primair onderwijs, was leraren-opleider en schrijft veel over pedagogiek en onderwijs. Vorig jaar publiceerde hij een boek over filosoof en leraar Cornelis Verhoeven (1928-2001). “Ik wil een brug slaan tussen onderwijsfilosofie en onderwijspraktijk”, licht hij toe. “Ik heb de ideeën van Verhoeven over onderwijs onder de loep genomen en er een boek over geschreven omdat ik denk dat ze nog steeds zeer relevant zijn. Verhoeven was ervan overtuigd dat een leraar heel veel kan doen voor leerlingen, maar hen nergens toe kan dwingen. Hij zegt dat het belangrijkste is dat je hen verwondering en nieuwsgierigheid voor de wereld in al haar facetten kunt bijbrengen.” Willem de Vos heeft het boek over Verhoeven met grote interesse gelezen. “Het is frappant dat iemand veertig jaar geleden gedachten formuleerde over punten waar we in het onderwijs nu mee worstelen”, vindt hij.

ILLUSIE

Joop Berding weet uit eigen ervaring dat in het onderwijs niet alles maakbaar is. “Je wilt als leraar van alles betekenen voor de kinderen; het is zo mooi om hen met van alles in aanraking te laten komen. Maar wat je wilt, lukt niet altijd. Dat is voor een docent soms moeilijk te accepteren. Gert Biesta noemt dat het prachtige risico van onderwijs.”

Het maakbaarheidsdenken zit hem dwars: “Het onderwijs krijgt de trekken van een machine. Met het masterplan

Joop Berding: ‘Vorming gaat over de ontwikkeling van het mens-zijn. Dat kun je niet afdwingen’

basisvaardigheden heeft het ministerie torenhoge ambities neergezet. Dat is op zich prima: je wilt ergens naartoe werken. Maar het idee dat je puur op kracht van middelen, menskracht en controle je ambities laat slagen, is een illusie. Inzetten op vaardigheden is ook niet nieuw, dat doen we al decennia. Alleen is de werkelijkheid weerbarstig.”

“Het masterplan focust te veel op de zakelijke, maakbare en meetbare basisvaardigheden”, zegt ook De Vos. “Dan is de kans groot dat we vooral leerlingen opleiden die hun eigen succes moeten gaan realiseren en een efficiënte bijdrage kunnen leveren aan de economie. Daarnaast staat het plan bol van de termen die draaien om grip, beheersing en controle. En dat in een wereld die bol staat van vluchtigheid, onzekerheid en complexiteit.”

NIET AFDWINGEN

Filosoof Cornelis Verhoeven maakt een onderscheid tussen opleiding en vorming. Voor Berding is dat een belangrijk onderscheid, dat duidelijk maakt waarom onderwijs

‘Als je het onderwijs als machine beschouwt, haal je de ziel eruit’

niet maakbaar is. “Een opleiding is – kort gezegd – een instructie die nodig is om een beroep uit te oefenen. Dat is planbaar. Vorming gaat over de ontwikkeling van het mens-zijn. Dat kun je niet afdwingen, dat is typisch iets dat zich bij leerlingen voltrekt. Verhoeven zegt: ‘Het is de wijze waarop iemand de cultuur waarin hij participeert, zich eigen maakt, interpreteert en integreert in zijn eigen bestaan’. Vorming is een proces waar je heel veel in kunt stoppen, maar waarvan de uitkomst niet te plannen is. Dat maakt het onderwijs een levend geheel en geen machine.”

Probeer je vorming te plannen, dan krijg je burgerschaps-onderwijs dat neigt naar maakbaarheid, zegt De Vos. “Het ➤

Willem de Vos: 'In het masterplan staat heel vaak het woord effectief. Maar wat is effectief? In welke context?'

heeft voor mij een beetje een verdacht randje. Het lijkt alsof het hoofddoel is: brave burgers maken. Maar we moeten kinderen helemaal niet braaf en volzaam maken. We moeten hen kritisch maken, en weerbaar voor als het spannend wordt. De toekomst ziet er onzeker uit; in het onderwijs moet je op een goede manier omgaan met achteruitgang en de spanningen die dat meebrengt. In het masterplan staat heel vaak het woord effectief. Maar wat is effectief? In welke context? En wat moet geëffectueerd worden?"

GEEN AUTOMATISMEN

"Effectiviteit is geen pedagogisch criterium", vult Berding aan. "De hele opvoeding is geen effectief proces, het is geen kwestie van rechttoe-rechtaan van A naar B. Het blijft iets dat een kans heeft om te slagen. Als een leerling iets nog niet onder de knie heeft, laat dit zien dat de leerling meer tijd nodig heeft. Ontwikkeling en vorming zijn geen automatiseren. En in het denken in vaardigheden schuilt het gevaar

'Uit alles spreekt: we moeten door, we hebben haast! Maar dat staat haaks op ons begrip van opvoeding en vorming'

dat je te veel in termen van operationalisering gaat denken. Kan ik het zien, kan ik het toetsen? Daarmee krijg je een smalle invulling van een breed begrip. Neem lezen, dat is een proces met zeer complexe interacties. Wij maken daar iets plats van, dat zich vertaalt in toetsen waarop je je kunt voorbereiden. Waarom zijn we eigenlijk zo bezig met die vaardigheden? Die vraag is helemaal buiten beeld geraakt. Als je onderwijs als machine beschouwt, haal je de ziel eruit. Onderwijs heeft tijd nodig. Als je gaat voor de snelle en oppervlakkige resultaten, is het dan nog onderwijs?"

ANDERE TALEN

De Vos ziet dat onderwijs vaak een vorm van automatiseren is geworden. "Het is iets externs, dat niets met de leerling als persoon te maken heeft. Terwijl je leerlingen wél wilt helpen de toekomst vorm te geven. Welke basisvaardigheden hebben jonge mensen nodig om met die niet-maakbare toekomst om te gaan?" In zijn opvatting moeten leerlingen andere talen leren. "De taal van de samenleving en het nut; je moet weten hoe die werkt. De diepere taal van de verbeelding en creativiteit. Dan gaat het om de dingen die er niet zijn, of er misschien zouden moeten zijn. Het zou sierlijk zijn geweest als ze creativiteit in het masterplan hadden opgenomen. Uiteindelijk hebben we jongeren nodig om dingen te creëren die er nog niet zijn." De derde taal is die van de stilte, van de verbeelding. "Je hoeft niet te praten over alles; soms is alleen waarnemen genoeg. Stilte is helaas spaarzaam, zowel op school als thuis. Er zijn zoveel impulsen en prikkels, daarmee moeten we jongeren leren omgaan. Maar dat staat niet in de schoolboeken. Er zijn mogelijkheden genoeg: met lezen, met kunst, met sterrenkunde."

HANDELINGSRUIMTE

"Dat onderschrijf ik helemaal", zegt Berding. "Docenten zouden daar de ruimte in moeten nemen. Er zijn zoveel momenten in de klas dat je bezig kunt zijn met deze existentiële vaardigheden! Maar dat vergt lef, terwijl er op leraren een grote druk ligt om te zorgen voor goede leerlingprestaties. Het begint denk ik als je er met collega's over gaat praten, binnen de vaksectie of de school als geheel. Dat is ook een vraag op beleidsniveau: hoe geven we creativiteit, verwondering en stilte een plek in ons onderwijs?" De docent is een professional, het docentschap een vak. Waarom is het beroep dan zo onderhevig aan voorschriften en verwachtingen? Berding: "Natuurlijk, als docent moet je verantwoording afleggen aan de samenleving. Maar diezelfde samenleving moet de docent de ruimte geven om zelf het onderwijs in te vullen, zonder voortdurend op de vingers te worden gekeken." "Als ik oud-leerlingen spreek over wat hen heeft geraakt", zegt De Vos, "dan gaat het bijna altijd om iets buiten de lesmethode, en heel vaak om een docent die echt betrokken is bij wat hij of zij doet. Ik zeg niet dat de lesstof weg moet, die is zeker belangrijk, maar zoals Joop zegt: geef de docent meer handelingsruimte."

KENNIS

Cornelis Verhoeven signaleerde al lang geleden de trend dat kennis in het onderwijs minder belangrijk werd.

'Effectiviteit is geen pedagogisch criterium'

'Er is eerder vertraging nodig dan versnelling'

"Hij was heel duidelijk over het belang van kennis", zegt Berding. "Kennis zorgt voor verwondering: 'Waar we het meeste van weten, daar staan we het meest verbaasd over.' Het probleem is dat we in het onderwijs wel de resultaten van kennisvergaring (wetenschap) aanbieden, maar niet alles daarachter. Verhoeven gaat daarin nog verder door te zeggen dat een docent vragen beantwoordt die niet zijn gesteld, in ieder geval niet door de leerlingen. Dat leidt tot ongeïnteresseerdheid bij de leerling." "Agendeer handelingsruimte voor docenten, stimuleer dat", suggereert De Vos. "Help docenten om ruimte te maken. En kijk wat er gebeurt. Bij ons op school zijn we bezig het aantal klassikale lessen te verminderen, een andere manier van werken in te voeren. We willen meer ruimte om de dag op een andere manier te besteden. Meer coaching en gesprekken met leerlingen. Wat motiveert je, wat niet? Ik bespreek het denken over existentiële vaardigheden in de toespraken die ik houd. Ik daag mensen uit hun dag anders te beginnen dan ze gewend zijn."

TRAGE VRAGEN

Berding komt nog even terug op het masterplan basisvaardigheden. "Uit alles spreekt: we moeten door, we hebben haast! Maar dat staat haaks op ons begrip van opvoeding en vorming. Dat zijn trage processen, die je niet door middel van beleid zou moeten opjagen. Filosoof Harry Kunneman heeft het over trage vragen, over wezenlijke zaken die ons allemaal aangaan: liefde, dood of ziekte. Dat zijn vragen die zich niet laten versnellen. Maar als de versnelling je criterium is, dan lijdt de kwaliteit daaronder. Er zijn dus eerder vormen van vertraging nodig dan versnelling." Zowel De Vos als Berding onderkent het belang van taalvaardigheid, lezen en rekenkundig inzicht. Ze hebben vooral bedenkingen bij de insteek van het masterplan. De Vos: "Het idee dat je met een forse financiële injectie en vliegende brigades over een paar jaar kunt aantonen dat het 'effect' heeft gehad, kan wel eens tot een grote teleurstelling leiden. Laten we ruimte scheppen voor de andere 'talen', voor een existentiële, sociale en solidaire omgang met onzekerheid. Laten we daar een masterplan voor maken. Het zal onze jonge mensen vele malen beter helpen om mens te worden in een onzekere wereld. En dan is er vast ook veel meer ruimte voor begrijpend lezen, rekenvaardigheden, digitale geletterdheid en burgerschap." <

Meer weten over Cornelis Verhoeven?

Joop Berding, Rndom Cornelis Verhoeven. Ruimte voor vertraging in filosofie en onderwijspraktijk. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.